

(əvvəli ötən sayımızda)

Hroznunun sumer dilində qeyd etdiyi Suqir adı "Su yeri və ya ölkəsi" demək olub Lu-Su sözünün eyni mənə kəsb edən variantıdır. G.Hüzinç yazır ki, Zağros dağlarının doğu silsiləsi Elam dilində Sunqur adlanırdı və mənası "Kral dağları" deməkdir. Bu ad bir şəhərqalası adı da ola bilər. (Georg Hüsing. 1908, Səh. 19, 20)

Beləliklə, Subirlərin sumer mətnlərində Şanqar və ya Şunqar şəklində ifadə olunan ərazisi Azərbaycanın Sunqur dağları və əyaləti ilə eynilik təşkil edir. Bu dağlar Aratta dağları kimi də məhşurdur.

E.Forrer sumer və subirlərin eyni etnik kökə malik olduğunu və subir dilinin Sumer dilinin bir dialekti olduğunu fikrini müdafiə edirdi. Forrer Ön Asiyanın bir çox qədim dillərinin, o cümlədən Kiçik Asiyanın qədim xalqı olan xatti dilini də Sumer dili ilə əlaqələndirir və onları birlikdə arilərə qədərki Hatti-sunqir Avtoxton xalqı adlandırır. (Emil Forrer. 1930 okt-dec. Səh. 227-228)

İ.Qelb də sumerlərin və subirlərin eyni kökə malik olduğunu haqqındakı fikri dəstəkləyir. O İkiçayarasının güneyindəki sumer toponimlərinin quzeyində sumer hesab edilməyən subir mənşəli yer adlarına bənzədiklərini yazır. O sumerlərin sami oldukları haqqındakı fikirləri rədd edərək substrat dilə aid edilən sözləri subarlara aid bir substrat dil olduğu fikrini irəli sürürdü. (Gelb İ. 1944)

Lakin sumer və subirlər arasında rəqabətə bərabər müəyyən düşmənçilik də mövcud idi. E.ç. 2000-ci ilə aid Qədim Babil dini mətnlərin birində Sumer tanrısı İştar atası Ana müraciətlə deyir, "Anu, Sumerin qəniməti yüksəyə qalxmamalıdır. Subir parçalanma hədəfi olmalıdır. Sumer hər il Subiri parçalasın". Mətnin açılışı ondan ibarətdir ki, tanrılar qərara almışlar ki, Sumerin əldə etdiyi qənimətlər dağlara daşına bilməz, gələcəkdə sumerlər Subirdəki qənimətləri hər il ölkəyə gətirməlidirlər. (A.Ungnad. 1936, Səh. 62)

Sumer və Subirlər arasındakı düşmənçiliyin kökü qədimlərə dayanmaqdadır. Bu məsələdə iki baxış mövcuddur. Birinci baxışa görə Subirlər Mesopotamiyanın gəlib yerləşən ilk xalq olmuş və ondan sonra gələn sumerlər tərəfindən tədricən öz yerlərindən şimal ərazilərinə doğru sıxışdırılmışlar. Digər bir ehtimala görə isə ilk öncə sumerlər İkiçayarasının güneyində məskunlaşmış və bura sonradan gəlib yerləşməyə cəhd göstərən subirlərlə uzun zaman

çox sözlə və subarlı oldukları təsdiq edilən şəxs adları əsasında müəyyən edilmişdir. Lakin yeni aşkar edilmiş bir ovsun mətninin alt yazısında onun subar dilində olduğu qeyd edilmişdir ki, bu subar dilinə aid ilk ədəbi yazıdır. Mətnədəki hələ tam oxunmamış digər ovsunların da subar dilində olması mümkündür. Mesopotamiyada Subarlara aid mədəni təbəqənin güneyə nisbətən quzey ərazilərdə daha uzunmüddətli və qalıcı şəkildə mövcudluğu onların

Ələsgər Siyablı

yam and Williyam Kelly Simpson. 1971, Səh. 22)

Subartu tarixinin ən böyük tədqiqatçılarından olan Artur Ungnad "Pansubarizm" adlı bir nəzəriyyə irəli sürmüş və subarların tarixinə dair "Subartu" adlı fundamental bir əsər həsr etmişdir. Ungnad bu nəzəriyyəsində subarları Aralıq dənizi, İkiçayarası, İran və cənubi Qafqaz arasındakı ərazilərin ən qədim əhali hesab edir. Subirlər Fələstindən başlanmış Urartuya və hətta Qafqaza qədər olan ərazidə məskunlaşmış ən qədim əhali idi. Subirlər e.ç. 5000-ci ildən etibarən samilərin təzyiqlə getdikcə doğuya doğru sıxışdırılmağa başlamışdır. (A.Ungnad, 1923, Səh. 9)

Ungnadın irəli sürdüğü nəzəriyyə

qə doğru sıxışdırılmışlar. Öncə aşağı vadilərdə məskunlaşmış elmlər sumerlər tərəfindən doğuya doğru Zağros dağları tərəfə sıxışdırılmışlar. E.ç. 4-cü minillikdə doğudan və batıdan hərəkət edən xalqların qarşılaşması Babilə baş vermişdir. E.ç. 3-cü minillikdə Qutilərin tarix səhnəsinə qədəm qoyması ilə İkiçayarası xalqlarının yenidən yerdəyişməsinə səbəb olmuşdur. E.ç. 2500-cü ildə sami assurlar İkiçayarasının doğusunu istila etmişlər.

Ungnad Subirlərin bir qolunun erkən dövrlərdə ayrılaraq Van gölü ətrafına məskunlaşdıqlarını və sonradan Urartuları meydana gətirdiklərini yazır. O hurrilərin dilini də subir dil qrupuna aid olduğunu qeyd etmişdir. (A.Ungnad, 1936)

Ungnad Ön Asiya irqi adlandırılan insanları subar irqi adlandıranı daha məqsədəuyğun hesab edir. Qədim zamanlarda dünyanın insanları tərəfindən hələ seyrək çəkildə məskunlaşdırıldığı dövrdə insanlar eyni bir irqə və di-

Dünya tarixinin Turan dövrü

çərçivəsində mübarizə şəraitində olmuşlar və subirləri getdikcə şimal ərazilərə doğru sıxışdırılmışlar.

Lakin bir çox müəlliflərin arxeoloji və linqvistik dəlillərə əsasən təsdiq etdikləri kimi sumerlər və subirlər eyni etnik mənşəyə və dilə malik olmuş və Mesopotami-

yaya eyni şimal-şərqdə yerləşən eyni ərazidən, daha doğrusu Türkiyədən müxtəlif dövrlərdə iki axın şəklində gəlib Mesopotamiyaya yerləşmişlər.

Müasir dövrün assuroloqları V.Hallo və V.Kellinin gəldikləri nəticəyə görə Mesopotamiyada uyqarlığın yaranması yerli olmayan etnik ünsürlərin bu əraziyə gəlməsi nəticəsində baş vermişdir. Bu əraziyə ən qədim gəlmiş qatılmalıqlar quzeydə izlərinə rast gəldiyimiz Subirlər olmuşlar. Subirlərin quzeydə mö. 3500-2900-cü illərə aid Qavr mədəniyyətini, güneydə isə mö. 3500-3100-cü illərə aid Uruk dövrü mədəniyyətini əhatə edir. Bu arxeoloji mədəniyyət təbəqəsinə mənsub insanların dili bir neçə coğrafi adla, sonrakı dövrə aid mətnlərdəki bir

digər ərazilərə yayılmaları üçün quzeyin əsas istinad məntəqəsi rolunu oynadığını sübut edir. Ona görə də, sonradan Anadolunun doğusu, Suriya, Babil və Assuriya adlanan quzey ərazilər orda ilkin məskunlaşan insanların adı ilə Subar və ya akkadca Subartu adlanmışdır. Lakin subarlar m.ö. 3100-cü ildə güneyə yendikləri zaman burda özlərindən daha üstün bir uyqarlığa sahib insanlarla qarşılaşdılar. Bu mədəni təbəqəyə malik insanlar sumerlər idilər. Sumerlərin özlərinin Mesopotamiyaya güneydən Bəsre körfəzi tərəfdən gələn ilk insan oldukları düşüncəsinə malik idilər. Sumerlər bu əraziyə gələn subarları özlərinə tabe etdilər və subar kəlməsi sumer dilində qul-köle anlamı daşımağa başladı. (Hallo Wili-

riyyəyə görə Anadoludan Misirə qədər olan ərazidə yaşayan subarlar öncələri Atur adlı tanrının şərəfinə Atur (Assur) adlanan şəhər dövlətinin və sonradan bütövlükdə Assuriya adlanan dövlətin də əsasını qoymuşlar. Bir çox müəlliflər əslən Atur və Aturiya formasında olan adların sami dilinin fonetik şəklinə uyğun olaraq Assur və Assuriya şəklində ifadə olunduğunu yazırlar. Artur Ungnad subarların hurrilərlə eyni xalq olduğu fikrini müdafiə edərək Xett və Mittani dövlətinin də subarlar tərəfindən yaradıldığı fikrini irəli sürmüşdür. O Habur çayı hövzəsini Subartunun mərkəzi hesab edirdi. E.ç. 4-cü minillikdə samilərin İkiçayarasına doğru istilalarının genişlənməsi nəticəsində subirlər və sumerlər tədricən şər-

lə malik idilər. Babillilər sumer adları daşısalar da, tam şəkildə sumer irqinə mənsub deyildilər, onlar irqlər qarışığından ibarət idilər.

Ungnad bəşəriyyətin ən böyük irq ailəsini təşkil edən Aralıq dənizi (Mediterrane) irqinin bir neçə qola ayrıldığını və sumerlərin onun dördüncü qolunu təşkil etdiyini yazır. O bir çox bilim adamının Ön Asiya və ya "taur" adlandırılan irqi "subar" irqi adlandırır. Ungnad Sumer irqini Aral irqi adlandırmanın daha doğru ola biləcəyi fikrini irəli sürür. (Ungnad A. 1936, Səh. 4)

Ungnad Xəzər dənizinin güney doğusunda Damqan yaxınlığında aşkar edilən e.ç. 4-cü minilliyə aid Tepe-hisar arxeoloji mədəniyyətinə mənsub uzun başlı dolixokəfal insanların Aral dənizi mənşəli oldukları fikrini irəli sürür. Onlar sonradan Amudərya və Sırdərya vadilərinə, daha sonra Hindistana və quzey-batıya doğru Babilə qədər yayılmışlar. Bu insanlar Xəzər hind-ari irqinə aid edən Kappersin əksinə olaraq Ungnad onları sumer irqinə və ya "Aral" irqinə aid etməyin daha doğru olacağını qeyd edir. Ungnada görə sumer dilinin sami dilləri ilə müqayisəsi hər hansı bir uğurlu nəticəyə gətirib çıxarmamışdır. Sumerlər Babilin sel sularından azad olmuş seyrək əhaliyə malik ərazisinə gələrək oranı məskunlaşdırmışlar. Arxeoloji dəlillər də sübut edir ki, sumerlər İkiçayarasının ilk sakinləri olmuşlar. (Ungnad A. 1936, Səh. 6-7)

Ungnad qafataslarının arasında dik çıxıntıya malik insanların Ön Asiyanın ən qədim xalqı adlandırır. İkiçayarasında ilkin mədəniyyətin əsasını qoyan bu insanlar Suriyanın quzeyində, İkiçayarası ərazidə və sonradan Assuriya adlanan ərazidə ən qədim zamandan məskunlaşdıqları ərazi Subartu adlanırdı. Qafataslarının arasında dik çıxıntıya malik bu insanlar subar irqini təşkil edərək subar dilinə və özəl bir subar mədəniyyətinə malik idilər. (Ungnad A. 1936, Səh. 23)

(ardı gələn sayımızda)